

Nikolaj Ovcsarov

A legendás Orpheusz szentélye nyomában

A nagy régészeti felfedezések mindig egy szerencsés sejtéssel kezdődnek. Nincs ez másként az utóbbi időben nagy port felvert, a momcsilgradi járásban található Tutul falu közelében feltárt trák szentély esetében sem. E szentély egyike a kelet-rodopei (alacsony hegység Bulgária legdélibb részén, a bolgár–görög határ mentén) egyedi megalit kultúra három nagyszabású emlékének. A nem túl magas, de élesen kirajzolódó domb sziklás csúcsát emberi szerszámok félbevágott piramis alakúra formálták. Ennek laposra alakított tetejébe négyyszögletű, kelet felé tájolt szarkofágot faragtak. Ezt már az ókorban kirabolták, de még mindig látszanak a barázdák, ahová a fedőlap illeszkedett. Oldalt egy másik szarkofágot is készítettek, magas boltívvvel. A felső fülke falában alacsonyan nyílást alakítottak ki, melyen keresztül kivájt csatornán át valamilyen ismeretlen folyadék ömlött le az alsóba.

A sziklába további elemeket is faragtak – lépcsőket, már nem létező falak vonalait, fülkéket áldozatok elhelyezéséhez. Unikumnak számít a háromméteres, közvetlenül a sziklába vájt kút, felül kis négyzet alakú nyílással. Ez szent kút volt, melybe az ősi papok az isteneknek hozott áldozatok maradványait helyezték. Közvetlenül nyugat felé a terasz felülete precízen el van egyengetve, és négyyszögletű ágy van kialakítva a szentély főoltára számára. Elöljáróban megjegyzem, hogy az ásítások során töredékek kerültek elő az oltár agyagszegélyéből, csodálatos állatfigurákkal és növényornamentikával. Ezek hasonlóak azokhoz az emlékekhez, amelyeket a múlt század ötvenes éveiben találtak Kazanlak mellett, az odriszok egykori fővárosa, Szeutopolisz fő szentélyében.

A trákológia úttörője, Alekszandar Fol már évtizedekkel ezelőtt elragadtatás-

A legendás Orpheuszt ábrázoló antik mozaik

A Tatul melletti sziklasír

sal adózott az egyedi rodopei szentélynek, s kapcsolatot tételezett fel közte és Orpheusz között. Így írt: „A mükénéi világ embereinek titokzatos szent helyei előtt állunk, akik napkultuszukat ott gyakorolták, ahol egy időben érezték magukat kapcsolatban az égi és az alvilági erőkkel – a hős sírja, a vezér és a pap sírja előtt, Orpheusz sírja előtt, aki mítoszában mindezt egyesíti.”

A legendás énekes szimbolikus sírjáról szóló hipotézist azonban a jeles történésznek, Iv. Venedikovnak köszönhetjük. A megalitkomplexum látható részeit tanulmányozva Venedikov azt az érdekes elméletet fogalmazta meg, miszerint az egy nagy trák uralkodó földi maradványait őrzi. E temetkezési szokás gyökeresen ellentétes a későbbi halomsíros királytemetésekkel. A trójai há-

borút megelőző sötét korszakból ered, s a Rodope beláthatatlan sűrűségeihez kapcsolódik. Alapgondolata, hogy a trákok pap-királya halála után is közvetítő legyen az istenek és a halandó emberek között. Elképzeléseik szerint az ilyen elhunyt előbb félisten lesz (antropodémon), majd valódi istenné válik. Különösen fontosak voltak a helyek, melyek uralkodók maradványait őrizték. Itt szentélyeket (heroonokat) építettek, melyek óvták a környék lakosságát a betegségektől és csapásoktól.

Venedikov szerint az egykor Tatulnál gyakorolt rituálé legfontosabb bizonyítékát a Rodopében született híres pap-királyról, énekesről és jósról, Orpheuszról szóló legendák jelentik. Egyes antik szerzők közlése szerint, miután Dionüszosz bacchánsnői – akiknek ő maga volt a főpapja – széttépték, hamvait egy zárt urnába tették, melyet magas oszlop tetejére helyeztek. Ily módon az antropodémon Orpheusz halála után is közel van az istenekhez, ugyanakkor a napsugarak a tilalomnak megfelelően nem érik a csontjait. Hasonló szokásról olvashatunk egy másik ismert rodopei trák királlyal, a trójai háborúban részt vevő Rhészossal kapcsolatban. Miután elesett a leleményes Odüsszeusz kezétől, édesanyja egy sötét barlangba temette a nagy hegység sziklái között. Ott félistenként és Dionüszosz-Zagreusz prófétájaként él tovább. Az ókori történetírók azt állítják, Orpheusz és Rhészosz rodopei szentélyei távol tartották a pestist, és minden bajtól megóvták a helyi lakosságot.

Míg Rhészoszról tudjuk, hogy valahol a Rodope déli részében, az aranyban és ezüstben gazdag Pangaion hegység környékén uralkodott, Orpheusszal kapcsolatban még abban sem lehetünk biztosak, hogy valóban létezett-e,

vagy tisztán mitológiai személyiség. Királyságát Délnyugat-Trákiában, Belomoréban és a Rodopében keresik. Általánosságban elmondható, hogy területét a különböző hipotézisek a Sztruma és a Marica folyók közé, a Rodopébe és az Égei-tenger azzal szomszédos part menti sávjára helyezik. Életének idejét a késő bronzkorra, Trója és Mükéné korára, az emberi történelem legismertebb háborújának legendás hősei, Akhilleusz, Hektór, Parisz és Odüsszeusz idejére teszik.

Az utóbbi időben vita alakult ki Bulgária és Görögország között Orpheusz származását illetően. A probléma abban áll, hogy maguk a trákok nem foglalták írásba ősi legendáikat – ezt a görögök tették meg közel ezer esztendővel később. Elsőként Ibükosz ógörög költő említi Orpheusz nevét a Kr. e. 6. sz.-ban. Minden későbbi antik forrás trák származásról beszél vele kapcsolatban. A nagy Aiszkhüllosz „a trák Orpheusznek” nevezi, Konón és Sztrabón pedig még a királysága alá tartozó törzseket is meghatározza – az édónok, az odriszok és a közvetlenül Kelet-Rodope mellett élő kikónok. A legenda szerint Dionüoszosz isten ajándékozta a trák királyságot Orpheusz nagyapjának, Kharopsznak. Egyúttal a titkos misztériumokra és szertartásokra is megtanította, melyeket unokája is tökéletesen ismert.

Rodopei és belomoréi trák létére Orpheusz nagy ógörög hősnek is számít. A Kr. u. 4. sz. végén az alexandriai Muszeion írói átdolgozták a régi trák mítoszokat, és megalkották a mindenki számára ismert legendákat az argonautákkal való utazásáról az aranygyapjú nyomában, az alvilágba való alászállásáról, hogy megkeresse szerelmét, Eurüdikét, és arról, hogyan tépték szét Dionüoszosz menádjai. A trák és ógörög motívumok egybefolyásának talán legszemléletesebb példája az Orpheusz haláláról szó mítosz. Eszerint a trák nők szaggatták darabokra, amiért napokra elvonta a férjeiket az otthonuktól. Utána fejét és „trák lantját” a Marica folyóba dobták, melyen leúszott az égei-tengeri Leszbosz szigetéig. Ott a görögök templomot emeltek és komoly kultuszt alakítottak ki a trák hősnek.

Nagyon érdekes adatok állnak rendelkezésünkre Orpheusz kultuszával kapcsolatban a numizmatika terén. Csupán három tráki város római kori pénzein találunk Orpheusz-ábrázolásokat. Ezek: Philippopolisz (Plovdiv), Hadrianopolisz (Odrin/Edirne) és az Égei-tenger menti Traianopolisz. E pénzekon Orpheusz lantját pengetve látható, sziklaszirten ülve, mely hazáját, a Rodopét jelképezi. E három város közvetlenül Kelet-Rodope északi, keleti, illetve déli lejtőinek szomszédságában található, mindössze néhány tucat kilométerre a Tatulnál talált szentélytől. Nyilvánvaló tehát, hogy Orpheusz kultuszának központját a nagy hegység keleti felének sziklás vidékein kell keresnünk.

Ezek azok az adatok, amelyekből az általam vezetett régészeti expedíció kiindult. Csakis ásatások révén volt lehetséges Ivan Venedikov hipotézisének bizonyítása vagy megcáfolása. S 2004 és 2007 között e hipotézis fényes bizonyítást nyert. Az ezen időszakban Tatul falunál (Momcsilgradi járás) végzett régészeti kutatások kimutatták, hogy ott már a kőrézkorban (Kr. e. 5. évezred vége – 4. évezred eleje) folyt kultikus tevékenység. Akkor az emberek még nem voltak képesek a sziklák megmunkálására, az isteneknek szánt áldozatokat egyszerűen a szirtekre helyezték. Erről korábban is voltak adataink, de 2007-ben a szentély központi részében végre sikerült rábukkannunk egy vastag kul-

Pillanatkép a heroon 2004-es feltárájáról

túrrétegre a történelem előtti időkből. Örömtől csillogó szemünk előtt egy 6000 évvel ezelőtről való nagy épület alapjai tárultak fel. Vastag agyagfalak alkották, belsejében pedig számos, változatos méretű és formájú cserépedényt találtunk.

A középső és késő bronzkorban az emberek tökéletesedő fém-szerszámaiknak köszönhetően képessé

váltak a sziklák megmunkálására. A félbevágott piramis és a rajta lévő sírhely mentén egész kört alakítottak ki agyagból épült tűzhely-oltárokból, melyeken állat- és italáldozatokat mutattak be az isteneknek. Mintegy 35 ilyen oltárt tártunk fel, egyesek közülük hosszú ideig használatban voltak. A körülöttük megőrződött hamuban több száz, az ősi kultuszokhoz kapcsolódó tárgyat találtunk: agyagból készült emberalakokat és orsókarikákat, edénymodelleket, kockadobáshoz használt csontokat, bronztárgyakat. Ezeket jósláshoz és az istenek akaratának kifürkészéséhez használták. Az oltárok mellett pedig több tucat egészen maradt, a szent bor fogyasztására szolgáló edényt és az áldozati állatokból maradt számos csontot tártunk fel.

Ebben az időben a Földközi-tenger keleti vidékén a legfontosabb istenség a Napisten volt. Nem véletlen, hogy a teljes szentély keleti tájolású, a Nap felé néz. Kora reggel a behatólag napsugarak egész terét megvilágítják. A Napisten ábrázolásai pedig különböző formákban mindenhol megtalálhatók. A cserépedényeket az ő szimbólumai díszítik. A kivágott és fehér pasztával kitöltött ornamentika teljes felületüket lefedi. A trák mellett távoli földekről – Kis-Ázsiából, az Égei-tenger szigeteiről, sőt a kréti szigetcsoportról – való keramikát is találtunk itt. Ez mutatja, hogy a bronzkorban a szentély a Földközi-tenger egész keleti vidékén tiszteletnek örvendett.

Az ásatások során előkerült néhány egyedi agyagtárgy, melyek szintén a napkultuszhoz köthetők. Ilyen a három kerék a Napszekér makettjéből, mellyel a Napisten bejárja az égboltot. Szintén a Napot ábrázolja egy agyag papi bot gombja; a bot egy tömör aranyból való masszív jogar imitációja. Különösen nagy volt a régészek öröme, amikor egy, a Kr. e. 15–13. sz.-ra datált arany-maszk-töredékre bukkantak. A fennmaradt darab mintegy 4 cm hosszú, és vékony, magas karátszámú aranylemezből készült. Bármilyen kicsi, mégiscsak bizonyítja, hogy a trákok ugyanolyan arany halotti maszkokat készítettek, amelyeket annak idején a híres Schliemann a mükénéi királysírokban talált.

Mindezen leletek alapján lehetségesnek látszik Ivan Venedikov feltételezése, miszerint Tatul mellett a Rodope legendás védelmezőjét, Orpheuszt tisztelték. Kétségkívül ez a legősibb Trákiában feltárt heroon – halála után megistenült

uralkodónak emelt szentély. A régészeti kutatások kimutatták, hogy a kultusz a késő bronzkorban, az ismert mítoszok és legendák kialakulása idején élte fénykorát. S a feltárt leletek összessége bizonyítja, hogy e heroonban olyan héroszt tiszteltek, aki nem csupán Trákiában, hanem távoli vidékeken is ismert volt.

A Kr. e. 13–12. sz. folyamán a Fekete-tenger északi vidékét több súlyos földrengés rázta meg. E lökéseket a Tatul melletti szentély is alaposan meg-sínylette. Később azonban helyreállították, s a korai vaskorban (Kr. e. 11–6. sz.) továbbra is működött, nem kisebb pompával, mint azelőtt. Így jutunk el a Kr. e. 4–3. sz.-ig, amikor a kis dombon nagyszabású építkezés ment végbe. A szent térséget jókora megmunkált kőtömbökből rakott fallal vették körül. A belső részbe közvetlenül a sziklába vájt, durván kialakított lépcsőfokokon és a falból nyíló ajtón lehetett bejutni. Ezután kőtömbökből épült zárt folyosó és monumentális, nyolcfokú lépcsősor következett, mely egyenesen a félbevágott piramis előtti főoltárhoz vezetett. E folyosót kizárólag a szentély papjai használhatták, a többi látogató más bejáratokon léphetett be.

A korszakban gyönyörű templom-mauzóleum is épült. Téglalap alapú volt, romjai 6 méter magasságban maradtak ránk. Szintén jókora, nagy hozzáértéssel megformált kőtömbökből épült, melyek olyan precízen vannak megfaragva, hogy réseik közé egy kés pengéjét sem lehet beszúrni. Külső oldalaik dekoratív stílusban, ún. rusztikációval kerültek kidolgozásra. A templomba észak felől viszonylag szűk bejáraton át lehet belépni, a déli oldalán pedig téglalap alakú ablak néz a szentélyre. Az elvárt gazdagon díszített, oszlopos homlokzat hiánya és a kis bejárat alapján feltételezhető, hogy csupán a kisszámú beavatott látogatta.

Az ásatások kimutatták, hogy a Krisztus születése körüli időkben a szentély drámai pillanatot élt át. Ekkor Trákiában véres belső harcok dúltak, melyeket az új hódítók, a rómaiak szítottak. Az ősi templom és az azt körülvevő együttes is kárt szenvedett, s részben el is pusztult.

A római hódítást követő időszakban (1–4. sz.) a dombon található komplexum újabb virágkorát élte. Ekkor azonban már nem szentély, hanem megerősített római villa volt. Újabb épületek jelentek meg, ezúttal már zúzott kőből és

A Tatulnál feltárt szentély

habarcsból. Ezek egyike az étkező vagy triclinium, ahol a vendégségeket tartották. Ennek belsejében több tucat borospoharat és -kancsót találtak. Többségük a rómaiak finom, vörösmázás kerámiájából készült. Ahogy a megelőző korszakokban, most is megfigyelhetők a messzi vidékekről behozott tárgyak, melyek a szentély Trákia határain túlnyúló jelentőségét bizonyítják.

A római villa az 5–6. sz. folyamán a földrengések és a barbár támadások miatt elhagyottá vált. Az évezredek múlta visszatekintő kultuszhelyet kirabolták és felégették. Nem sokkal később, a középkorban azonban a még mindig elég magasnak megmaradt ókori épületek egy, a 12. sz.-ig működő világi birtok részévé váltak. Az ásatások során 12 rendkívül értékes bizánci ólompecsétet találtak. Ezek információt nyújtanak a birtok intézőjének levelezésével kapcsolatban.

Felük Georgiosz Palaiologosz szebasztoszé, a híres Palaiologosz-dinasztia alapítójáé. E dicső nemzetség később több uralkodót adott a Bizánci Birodalomnak, de vére bolgár, szerb és orosz cárok ereiben is csörgedezett. Georgiosz Palaiologosz szebasztosz a 11. sz. végén élt, és I. Alexiosz Komnénosz (1081–1118) császár fővezére volt. A császári seregek parancsnokaként visszaverte a normannok, besenyők és kunok támadásait. Jutalmul sok földet és birtokot kapott a császártól. Nyilván ezek egyike lehetett a mai Tatul falu melletti birtok is. Minden bizonnyal intézője élt itt, s ő kapta a Georgiosz Palaiologosz szebasztosz ólompecsétjével ellátott leveleket.

A Tatul melletti dombocska életének záróakkordjai a 12. sz.-ban hangzottak el. Ekkor a bizánci birtok is elhagyottá vált, romjain pedig a falusiak temetőt hoztak létre. A 13. sz. folyamán azonban ők is elhagyták a vidéket, a csúcsot pedig alacsony erdő nőtte be. A 21. sz. elején aztán a régészek erőfeszítéseinek köszönhetően az ősi romok ismét napvilágra kerültek.

Kovács Gergely fordítása

Nikolaj Ovcsarov professzor – a történettudományok doktora, a Bolgár Tudományos Akadémia Nemzeti Régészeti Intézete és Múzeuma.

